

Paranormaalit uskomukset ja ydintieto

■ LEO NÄREAHO

Kia Aarnio: *Paranormal, superstitious, magical, and religious beliefs*. Academic dissertation. Department of Psychology, University of Helsinki (Department of Psychology, Studies 44: 2007).

Kia Aarnio väitteli lokakuussa 2007 Helsingin yliopistossa paranormaaleja ja yliluonnollisia ilmiöitä koskevista uskomuksista. Väitöskirja¹ liittyy laajempaan, Marjaana Lindemanin johtamaan projektiin, jossa on psykologisin tutkimuksin kartoitettu ihmisten epätavallisia uskomuksia. Aarnion väitöskirjatyön pohjana on viisi aiemmin kansainvälisissä tieteellisissä lehdissä julkaistua artikkelia, joissa Aarnio on ollut toisena kirjoittajana.

Tutkimuksen tausta

Väitöskirja käsittelee erittäin kiinnostavaa aihetta. Empiirisen aineiston pohjana – kolmessa yllämainituista viidestä artikkelista – on ollut 3 261 suomalaista koehenkilöä (74 % naisia, 96 % yliopisto-opiskelijoita tai ammattikoululaisia), jotka ovat vastanneet Internetin kautta tutkijoiden kyselylomakkeisiin viisiportaisella ”samaa mieltä – eri mieltä” -asteikolla. Erityisesti on huomattava, että Aarnion työssä on tutkittu useita paranormaaleihin uskomuksiin liittyviä muuttujia. Paranormaalien uskomusten yleisyyden lisäksi on kartoitettu mm. uskonnolli-

1 Väitöskirja on luettavissa Helsingin yliopiston osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi/>.

sia uskomuksia, ruokaan ja terveyteen liittyviä maagisia uskomuksia, ns. ydinuskomuksia rikkovia käsityksiä samoin kuin erilaisia ajattelutyyliä, emotionaalista tasapainoisuutta, mystisten kokemusten määrää ja arvoihin liittyviä asenteita (erityisesti ”humanistisen maailmankuvan” kannatusta). Näiden (ja muidenkin) tekijöiden välille väitöskirjassa analysoidaan esiin kiinnostavia korrelaatioita.

Väitöskirjan keskeinen lähtökohta ja samalla empiirisen analyysin tukema tulos on tekijän esittämä uusi paranormaalien uskomusten määritelmä. Paranormaalit, taikauskokset, maagiset ja yliluonnolliset uskomukset ovat kategoriavirheitä, joissa fyysikaalisten, mentaalisten ja biologisten entiteettien/prosessien keskeisiä piirteitä sekoitetaan toisiinsa (s. 15). Esimerkiksi fengshuiin kannattajat ajattelevat energian (fyysikaalinen ilmiö) olevan elävää (biologinen attribuutti) tai aaveisiin ja enkeleihin uskovat pitävät näitä olioina, joilla on mieli, vaikka niillä ei ole ruumista. Tässä Aarnio tukeutuu kognitiivisen psykologian teorioihin, joiden mukaan jo pienelle lapselle kehittyvä (evoluution tuottama) intuitiivinen käsitys fyysikaalisten, biologisten ja mentaalisten olioiden ydinpiirteistä; esimerkiksi fyysikaaliset kappaleet eivät voi mennä toistensa läpi, biologiset entiteetit lisääntyvät ja kasvavat, mentaalilla oliolla on mielentiloja ja tavoitteita. Aarnio kuitenkin huomauttaa, että kaikki kategoriavirheet eivät ole yhteydessä paranormaaleihin uskomuksiin. Henkilö voi sekoittaa kategorioita, jotka eivät liity ydintietoon ja toisaalta metaforiset sekä allegoriset ilmaukset, joissa tietoisesti sekoit-

tetaan kategorioita, eivät ilmennä paranormaaleja uskomuksia.

Tuloksia

Miten paranormaaleihin ilmiöihin uskovat erosivat tutkimuksen skeptisemmistä vastaajista? Tärkein erotteleva tekijä oli se, että vahvemmin uskovat sekoittivat testissä enemmän ydinkategorioita kuin skeptisemmät koehenkilöt – tulos oli siten tutkimushypoteesia vahvistava. Seuraavaksi tärkein erotteleva tekijä oli ajattelutyyli: parailmiöihin enemmän uskovat olivat ajattelutyylliltään intuitiivisempia kuin vähemmän uskovat. Jälkimmäiseen tulokseen liittyy se, että naiset olivat miehiä taipuvaisempia paranormaaleihin uskomuksiin. Koska naisilla esiintyi myös intuitiivista ajattelutyyliä enemmän (ja analyttistä ajattelutyyliä vähemmän) kuin miehillä, selittyi naisten suurempi taipumus paranormaaleihin uskomuksiin osittain ajattelutyylin eroilla. Edelleen havaittiin, että yleisesti ottaen paranormaalien ja uskonnollisten uskomusten esiintyminen korreloi keskenään, mutta toisaalta uskonnollisuuden voimistuessa paranormaalien uskomusten määrä väheni – tulos, joka on havaittu aiemminkin. On ilmeistä, että kaikkein uskonnollisimmat henkilöt ovat sitoutuneet (kristillisen opin) uskontulkintaan, joka jyrkästi torjuu paranormaalien tyyppiset uskomukset.

Kaiken kaikkiaan Aarnion väitöskirjassa on mielenkiintoisia löydöksiä. Edellisten lisäksi voidaan mainita, että paranormaaleihin ilmiöihin enemmän uskovat osoittautuivat arvoiltaan vähemmän konservatiiviksi ja enemmän avoimuutta suosiviksi. Toki tilastollisissa tutkimuksissa voidaan aina esit-

tää kysymys, kuinka valideja käytetyt mittarit ovat, kuinka hyvin ne todella mittaavat tiettyä piirretä tai taipumusta. Samoin korrelaatiosuhteiden tulkinta on usein ongelmallista (kuinka päin syysuhde menee?).

Käsitteellisiä ongelmia

Suurimmat ongelmat ovat kuitenkin väitöskirjatyon käsitteellisessä rakenteessa. En ensinnäkään ymmärrä, miksi Aarnio puhuu kategoriavirheistä (category mistakes). Hänhän tutkii ihmisten *uskomuksia*, mihin luulisi sisältyvän sen, ettei tutkija ota kantaa uskomusten virheellisyyteen. Neutraalimpi termi olisi esimerkiksi kategoriavirheelliset. Itse asiassa väitöskirjassa olisi pitänyt olla (ala)luku, jossa kirjoittaja olisi selvittänyt tutkimuksensa suhdetta paranormaalien uskomusten totuusarvoon. Nyt näyttää siltä, että Aarnio pitää paranormaaleja uskomuksia yleisesti ottaen epätotena (esim. s. 14: ”But these kinds of definitions do not differentiate paranormal beliefs from other false beliefs.”). Aarnion paranormaalien uskomusten kategoria sisältää myös erilaiset ylläluonnolliset uskomukset eli siis uskonnollisetkin uskomukset. Jumalan olemassaolon pitäminen lähtökohtaisesti epätotena tuskin kuuluu tällaisen työn luonteeseen.

Perusongelmana on Aarnion esittämä paranormaalien uskomusten määrittelmä. Voin tutkia ihmisten paranormaaleja uskomuksia haastattelututkimuksen avulla. Tällöin syvähaastattelen yksittäisiä ihmisiä ja kartoitan heidän uskomuksiaan ja maailmankuvaansa. Tämän jälkeen sijoitan henkilön paranormaalit uskomukset hänen maailmankuvansa koko-

naisuuteen tai diskurssianalyttisesti hänen kielellisten ilmaisujensa kokonaisuuteen ja tutkin, mikä merkitys (rooli, funktio) noilla uskomuksilla on kokonaisuudessa. Paranormaalit uskomuksen saavat siten *merkityksen*, semantiikan, osana henkilön maailmankuvaa tai kielellistä maailmaa. Tällaisessa tutkimuksessa voin tutkijana täysin sivuuttaa kysymyksen siitä, viittaavatko henkilön uskomukset maailman todellisiin objekteihin tai ilmiöihin, voin siis sivuuttaa kysymyksen uskomusten referenssistä ja totuudesta.

Aarnion tutkimus on luonteeltaan toisenlainen. Ensiksikin kyseessä on tilastollinen tutkimus, jossa monien ihmisten uskomuksia verrataan keskenään. Toiseksi, väitän, että Aarnio ei voi edellisen kappaleen haastattelututkijan tavoin sivuuttaa kysymystä tutkittavien uskomusten totuudesta ja viittaavuudesta, vaikka haluaisikin niin tehdä. Tämä johtuu Aarnion tutkimuksen teoreettisen lähtökohdan eli kognitiivisen psykologian oletuksista.

Aarnion paranormaalien uskomusten määrittelyssä nämä uskomukset saavat merkityksensä suhteessa intuitiivisiin, ”normaaleihin” ydinuskomuksiin. Jälkimmäiset ovat ihmisen kognitiivisten rakenteiden tuottamia perususkomuksia maailman elottomista, elollisista ja mielellisistä olioista. Kognitiivisen lähtökohdan luonnollinen liittolainen on evoluutioteoria (ja -psykologia), jonka mukaan ihmisen kognitiiviset rakenteet ovat kehittyneet pitkän evoluutiohistorian kuluessa metsästäjä-keräilijäkaudella. Tämä sisältää oletuksen, että mielen kognitiiviset rakenteet ja niiden tuottamat ydinus-

komukset viittaavat ihmisen ulkopuoliseen (luonnon)maailmaan ja useimmat noista uskomuksista ovat tosia. On vaikea tehdä evoluutiopsykologista tai -teoreettista tutkimusta olettamatta, että evoluution synnyttämät mielen rakenteet tuottavat aidosti uskomuksia ulkomaailmasta ja että ainakin suurin osa noista uskomuksista on tosia (kuinka evoluutio olisi voinut tuottaa lähtökohtaisesti maailmaa koskevia, enimmäkseen epätosia uskomuksia?).

Mitä tästä seuraa kategoriaraajat ylittävien, paranormaalien uskomusten kannalta? Näyttää siltä, että ainakin useimmat luonnonkohteita koskevat, kategoriaraajoja rikkovat uskomukset ovat epätosia. Jos ihminen tai eläin esimerkiksi pitää jotain luonnonobjektia (faktisessa mielessä) elottomana, vaikka kyseessä on elävä olento, hänen uskomuksensa on ilmeisesti epätosi. (Toisaalta joku voi ydintiedon kannalta epäintuitiivisesti uskoa, että elolliset oliot koostuvat elottomista prosesseista; tämä uskomus on tosi, jos materialismi on tosi teoria ja joka tapauksessa mainittua uskomusta näyttää nykytiede tukevan). Usko ruumiittomiin henkipersooniin rikkoo intuitiivisia kategoriaraajoja toisella tavalla, koska henkiä ei voi havaita.

Onko Aarnion kaltaisen tutkijan pidettävä yllä esitetyn päätelyn nojalla myös henkiuskomuksia (ja muita, sofistikoituneempia paranormaaleja uskomuksia) automaattisesti epätosina? On vaikea ajatella toisin. Kognitiivinen psykologia ja erityisesti evoluutiopsykologia ovat osa luonnontieteellistä, naturalistista tutkimusohjelmaa, jossa selittävät tekijät voivat olla vain materiaalisia ominai-

suuksia tai tapahtumia. Näin ollen Aarnion esittämästä paranormaalien uskomusten määritelmästä ja hänen tutkimuksensa muista ehdoista seuraa noiden uskomuksen epätotenä pitäminen. Mutta miksi ihmisten uskomuksia tutkivan psykologin tutkimusasetelmaan pitäisi sisältyä näin selvä ja vahva ontologinen oletus, kun kyseessä ovat monien normaalien ihmisten kannattamat uskomukset?

Entä mitä seuraa siitä, että Aarnion määritelmän mukaisia paranormaaleja uskomuksia pidetään epätosina (ja Aarnio näyttää niin tekevän)? Jos paranormaalit uskomukset *määritellään* (ydin)kategorivirheiksi ja siis epätosiksi, eivät uskomukset ja väitteet, jotka viittaavat kategorioiden rajat ylittäviin objekteihin, voi milloinkaan olla tosia (tämä on siis seurausta paranormaalien uskomusten määritelmästä).

Mutta tällöin päädyimme seurauksiin, joita ei voi hyväksyä. Edellisen perusteella meidän täytyy esimerkiksi päätellä, että ei ole koskaan mahdollista rakentaa robottia tai tietokonetta, jolla on aidosti intentionia (tavoitteellisia tiloja); tällaista oliota koskevat uskomuksemme ovat epätosia – oliohan rikkoisi kategoriaraajoja (mekaaninen objekti, joka kuitenkin toimii tavoitteellisesti). Ehkäpä todella ajatteleva robotti ei ole mahdollinen, mutta tuota mahdottomuutta tuskin voi johtaa ajattelumme ydinkategorioiden viittausehdoista. Yhden kvanttimekaniikan tulkinnan mukaan tutkijan tietoisuus vaikuttaa suoraan siihen, mihin tilaan tutkittava kvanttisysteemi päätyy (ns. aineaallon romahtaminen). Yllä esitetyn perusteella tällainen tulkinta ei olisi mahdollinen, koska siinä rikottai-

siin kategoriaraajoja (tietoisuus vaikuttaa suoraan fyysikaaliseen maailmaan). Mutta kuinka ydinkategorioiden perustuva ontologia voisi kertoa, mikä kvanttiteorian tulkinna on mahdollinen ja mikä ei? Toisaalta monia tieteen paljastamia objekteja koskevat väitteet jäisivät vaille totuusarvoa. Ei esimerkiksi ole selvää, voiko virusta pitää varsinaisesti elävänä vai ”pelkästään” mekaanisena oliona. Onko siis virusta koskevia väitteitä pidettävä totuusarvoltaan epäselvinä, koska ydintietomme kategoriat eivät voi sijoittaa sitä selvästi kumpaankaan luokkaan?

Uskomukset vai ilmiöt?

Ongelman ydin on siinä, että kognitiivisen psykologian esittämät ajattelun/uskomusten ydinkategoriat ovat aivan liian epämääräisiä, jotta niiden avulla voisi tehdä maailmaa koskevia päteviä epistemologisia ja ontologisia rajauksia. Yllä esitetty analyysi osoittaa, että Aarnio salakuljettaa myös ontologisia väitteitä paranormaalien uskomusten määritelmänsä.

Aarnion olisikin kannattanut edetä paranormaalien uskomusten määritelmään siten, että hän olisi ensin luonnehtinut tai määritellyt paranormaalien *ilmiöiden* luokan. Hän olisi voinut seurata Stephen Braudea (1979) ja määritellä paranormaaleiksi ilmiöt, a) joita yksikään tämänhetkinen tieteellinen teoria ei selitä, b) joita ei voi selittää tieteellisesti ilman huomattavia muutoksia muualla tieteen teorioissa ja c) jotka rikkovat odotuksiamme siitä, miten tietentyypit olivat normaalisti käyttäytyvät. Tässä määritelmässä c-kohta vastaa suurin piirtein Aarnion ydintieto-ehdot. Mutta koska Brauden

määritelmä viittaa tieteen (edistyyviin ja muuttuviin) teorioihin, se ei sido paranormaalien ilmiöiden aitoutta tai epäaitoutta arkikokemuksen ontologiaan. Tällöin voidaan jättää ainakin monien paranormaalien ilmiöiden totuusarvo avoimeksi: tulevaisuuden tieteelliset teorit voivat osoittaa tietyn paranormaalien ilmiön aidoksi, eli kyseistä ilmiötä koskevat uskomukset ovatkin tosia.

KIRJALLISUUS

Braude, Stephen E. (1979). *ESP and Psychokinesis: A Philosophical Examination*. Philadelphia: Temple University Press.

Kirjoittaja on uskonnonfilosofian dosentti Helsingin yliopistossa.

